

Restauratie van de Domkerk 2019-2022

Het Profetenraam van Roland Holst

De Domkerk kent twee grote (ca. 120 m²) bij elkaar behorende glas-in-lood ramen uit de twintigste eeuw. Het bekendste raam is het Evangelistenraam uit 1926 met de vier evangelisten uit het Nieuwe Testament in het Zuidertransept. Op een zomerse avond staat het raam in brand zei de kostenbeheerder van de Domkerk in *Levende Monumenten* in 2009¹. Dat kan van het in 1936 voltooide Profetenraam met de wetgever Mozes, de priester Aäron, koning David en de profeet Elia uit het Oude Testament in het Noordertransept niet gezegd worden². Enigszins is dat ook de bedoeling geweest.

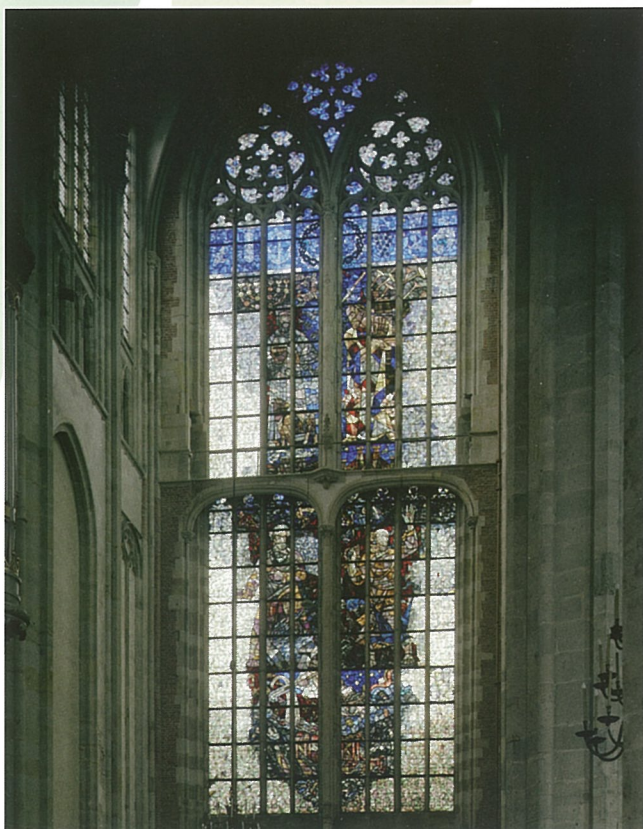

Foto: Het Utrechts Archief

Amsterdamse School in de Domkerk

Op initiatief van de Nederlands Hervormde Kerkvoogdij werd de Domkerk van 1921 tot 1938 gerestaureerd onder leiding van restauratiearchitect D.F. Slothouwer. In dit kader werd het kerkinterieur in de eerste helft van de twintiger jaren gemoderniseerd met meubilair ontworpen door Willem Penaat. De adelaar op de kansel onder de lezenaar werd gesneden door L.O. Wenckebach. De kerk werd heropend op 14 oktober 1925 met een denkrede van J.Th. de Visser, oud-minister van OC&W die deze restauratie krachtig gestimuleerd had³. Door de economische crisis van de jaren dertig kon deze restauratie, die in totaal fl 900.000

zou kosten, niet geheel worden afgemaakt. Het Evangelistenraam in het Zuidertransept is op initiatief van een comité uit Utrechts-kerkelijke kring tot stand gekomen. In het voorjaar van 1924 was de benodigde fl 15.000 binnen⁴. De overdracht had plaats op 16 december 1926 met een toespraak van de voorzitter, ds. P. Veen. Restauratiearchitect Slothouwer had in dit kader de contacten gelegd met Richard Roland Holst. De beglazingsplannen hadden zijn instemming. Qua stijl moet het Evangelistenraam geplaatst worden in de zogenaamde Amsterdamse School, een Nederlandse variant van de Art Deco⁵.

De kunstenaar Richard Nicolaüs Roland Holst (1868-1938) werd opgeleid aan de Amsterdamse Rijksacademie voor de Beeldende Kunsten (RBK). In 1918 werd hij er buitengewoon hoogleraar en in 1925 directeur. In 1896 trouwde hij met Henriëtte van der Schalk. In de Nederlandse kunstwereld was hij een invloedrijk persoon. In zijn functie en in zijn vele geschriften benadrukte hij de ambachtelijke en ethische aspecten van het kunstenaarschap. Kunst behoorde volgens hem een maatschappelijke functie te vervullen, verheven ideeën uit te drukken in 'schone' vormen en voor een breed publiek toegankelijk te zijn. In 1934 werd op zijn verzoek aan hem ontslag verleend als directeur van de RBK om zich ongestoord aan, onder andere, de gebrandschilderde ramen van de Utrechtse Dom te kunnen werken.

Gemeenschapskunst

Wat hem voor ogen stond was 'gemeenschapskunst'. Kunst die duidelijk in relatie stond met de samenleving. Gemeenschapskunst moest in algemeen begrijpelijke beeldtaal uitdrukking geven aan wat de samenleving bond: verhalen die van geslacht op geslacht waren overgeleverd, gebruiken en rituelen die in de traditie waren ver-

ankerd, algemene gevoelens en gebeurtenissen die ieder mens meemaakte, zoals de gang van de seizoenen, de leeftijdsfasen van de mens, de wisseling van dag en nacht. Die kunst moest ook toegankelijk zijn voor iedereen in de samenleving en daarom ontworpen worden voor plaatsen waar veel mensen haar konden zien, bij voorkeur in openbare gebouwen. Roland Holst ontwierp en schilderde affiches, boekbanden en tegeltableaus. Hij maakte glas-in-lood ramen voor diverse openbare gebouwen. Een deel van deze ontwerpen – in elk geval de Domramen – werden uitgewerkt op het landgoed De Buissche Heide dat eigendom was van zijn vrouw en dat zij in 1946 aan Natuurmonumenten schonk. Aan zowel het Evangelisten raam als het Profetenraam werkte Roland Holst circa drie jaar. Hij beschouwde de Domramen als zijn belangrijkste werk. Voor de ramen liet hij zich inspireren door de glas-in-lood ramen in de kathedralen van Amiens en Chartres⁶. Zijn werkproces voor de ramen van de Domkerk valt goed te reconstrueren. Hij ging ervan uit dat aan de opbouw van de wanden van de Domkerk een wiskundig beginsel ten grondslag lag. Door dit schema te verkleinen en melodisch te maken door de invulling met golfpatronen kwam hij op de basisvorm van het loodweefsel. Vanuit dit basispatroon begon hij aan het ontwerpen van de centrale figuren. Het glasetelier Bogtman uit Haarlem brandde de glasstukken.

De theoloog A.M. Brouwer adviseerde hem inhoudelijk⁷. In de correspondentie met zijn vrienden zijn de problemen met het kerkbestuur over het eerste raam terug te lezen. Anders dan het ideaal in de gemeenschapskunst waren ontwerp en uitvoering hier bepaald niet in één hand en in direct contact met de architectuur, wat het ideaal van de gemeenschapskunst was.

Oude Testament in gedempt licht

De plannen voor het tweede raam, als tegenhanger van het Evangelistenraam, werden al in 1923 gelanceerd. Brouwer had het toen in een brief aan dominee Veen als volgt verwoord: "Aan de zomerzijde in het volle licht: de evangelisten. Dan aan de Noordzijde in het gedempte licht: het Oude Testament. Dit geeft ten eerste een goede tegenstelling, ten tweede een goed geheel"⁸. Voor het plan voor het tweede raam in het Noordertransept beijverde zich jarenlang een nationale

commissie onder voorzitterschap van de Utrechtse zenuwarts Pieter Bierens de Haan⁹. De bekende historicus Johan Huizinga was lid van deze commissie waarvan de commissaris van de koningin en de burgemeester erelid waren. Door de economische recessie leken de financiële obstakels voor het bijeenkrijgen van de benodigde fl 25.000 bijna onoverkomelijk totdat een anonieme schenker tweemaal fl 10.000 (€ 8.435) toezegde. In 1935 kreeg Roland Holst officieel de opdracht. Werden in het Evangelistenraam de vier evangelisten naast elkaar geplaatst, in het Profetenraam staan de vier figuren paarsgewijs onder elkaar. Het Profetenraam is minder strak en symmetrisch, speelser en losser en daardoor dynamischer en meer vertellend. Boven in het venster bevindt zich het kruis met de tekenen van Christus: vis, anker, doornenkroon, bloeddruppels, beker en duif. Daaronder ziet men links de priester Aäron die een offer brengt, en rechts koning David. Hij bespeelt de harp en zijn muziek wordt begeleid door trompetgeschal. In de onderste zone is links de wetgever Mozes te zien die de berg Sinaï afdaalt en rechts de profeet Elia in de woestijn. Voor hem uit vliegt een grote, blauwe raaf. Het geheel wordt aan de onderzijde afgesloten door de ark des verbonds.

Alfa en omega

Na acht jaren van voorbereiding sprak de voorzitter van de nationale commissie voor het raam, Pieter Bierens de Haan, bij de onthulling van het raam op 10 juni 1936 een rede uit¹⁰. In zijn betoog benadrukte hij het belang van kunst en kerkelijke kunst. Hij gaf beargumenteerd reken-schap van de keuzes hiervoor, ook in tijden van economische neergang. Roland Holst zelf schreef een toelichting bij het glasraam in het Noordertransept dat jarenlang in de Domkerk verkrijgbaar was¹¹. Bij dezelfde gelegenheid werden ook drie kleinere ramen boven het koor onthuld. In de drie oostelijke koorvensters staat het symbool van de Godheid, de Griekse letters alfa en omega naar Openbaring 1:8: 'Ik ben de Alfa en de Omega, het Begin en het Einde, zegt God de Heer, Die is, en Die was, en Die komen zal, de almachtige.' Tussen de alfa en de omega staat het kruis¹². Ook deze waren van de hand van Roland Holst en Bogtman. Het was de bedoeling later nog twee andere koorvensters in te vullen, evenals een raam bij de ingang. Hier is het echter niet meer van ge-

komen. Het Profetenraam kreeg in 1936 positieve kritieken, onder andere van de bekende kunstcriticus Bram Hammacher die de ramen beschreef als heftig, driftig en vervoerend. Je staat er bevend tegenover¹³. Anderen spraken over de talrijke details die niet goed zichtbaar waren. De realisatie van beide ramen, door Roland Holst als zijn levenswerk beschouwd, was een prestatie van formaat.

Restauratie

In de jaren 2017-2022 wordt de Domkerk geres- taureerd. In januari 2019 werd aan de buitenzijde een steiger geplaatst voor het Noordertransept. De ijzeren brugstaven die het raam beschermen roesten. Daardoor is het natuursteen rondom de bevestiging hiervan beschadigd. De ijzeren staven worden in de muurgedeelten geconserveerd en daarna geschilderd en het natuursteen hersteld. In oktober 2019 zullen deze werkzaamheden zijn afgerond. Daarna zal de buitensteiger worden ge- demonteerd. Aan de binnenzijde is een witte be- scherm laag aangebracht zodat er zo min mogelijk stof de kerk in kan waaien. Tijdens de restauratie kan het Noordertransept gewoon gebruikt worden. De binnensteiger zal rond de zomervakantie weer worden verwijderd.

In het kader van de restauratie van de Domkerk zal ook de belichting van het Profetenraam nader bekeken worden. Deze is nu te donker geworden. In de rapporten van het vijfkerkenrestauratieplan is te zien dat bij een goede belichting het Evange- listen en het Profetenraam vergelijkbaar waren¹⁴. Het aan de buitenzijde aangebrachte beschermglas wordt zowel aan de binnen- als aan de buiten- zijde schoongemaakt. Ook het glas-in-loodraam zal zowel aan de buitenzijde als aan de binnen- zijde professioneel en zorgvuldig gereinigd worden zodat een betere lichtinval ontstaat dan nu. Het Evangelistenraam en het Profetenraam horen zowel inhoudelijk als kunsthistorisch bij elkaar. De scheppingen van Roland Holst verbinden het Oude en Nieuwe Verbond. In de loop van de jaren is de voorstelling van het raam enigszins uit het zicht geraakt en te donker geworden. We hopen dat de huidige restauratie bijdraagt aan het weer beter zichtbaar maken van de voorstelling, zoals de ontwerper het bedoeld heeft.

Theo Kralt, voorzitter commissie Fondsenwerving
Restauratie Domkerk

¹ E.J. Haslinghuis en C.J.A.C. Peeters, *De Dom van Utrecht*, De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst, Staatsuit- geverij, 's-Gravenhage, 1965, p. 278

² T.P.G. Kralt, W. S. Klukhuhn en P. van der Ros, *Levende Monu- menten. Geschiedenis, instandhouding en hedendaags gebruik van Utrechtse binnenstadskerken*, PGU en Van der Ros Commu- nicatie, Ootmarsum, 2009, p. 58-59

³ C. Staal, *Beeldenstormen in de Dom*, Bericht van de Stichting Vrienden van de Domkerk, 18e jaargang, nr. 1 mei 2006, p.10 - 16-18

⁴ D. Jansen, *De restauratie van de Domkerk*, Jaarboekje van „Oud-Utrecht”, 1939, Uitgave van de Vereniging Utrecht, 1939, p. 73- 81- 88

⁵ A. den Boer, *Glorieus glas-in-lood*, De Utrechtse glazen van Roland Holst, *Oud Utrecht*, 89e jaargang, februari 2016, p 4-9

⁶ R. Helsloot, *Het evangelistenraam van Richard Roland Holst*, *Handreiking Domkerk*, 'Utrecht de Stijl', *Domweetjes* (17), 47-5, mei 2017, p. 26-27,

⁷ L. Tibbe, *Richard Roland Holst. Gemeenschapskunst op af- stand*, Henriette & Richard Roland Holst, *Het boek van de Buissche Heide*, p. 132 en 171-175

⁸ P. de Ruiter, *De glas-in-loodramen van R.N. Roland Holst in de Domkerk*, Bericht van de Stichting Vrienden van de Domkerk, 14e jaargang, nr. 2, 2002, p. 12- 19

⁹ Y. Brentjens, *Zenuwarts Pieter Bierens de Haan, Filosofische gedachten over schoonheid en geluk. In Rechte stoelen, recht- schapen burgers. Wonen volgens 't Binnenhuis (1900-1929)* W. Books, Gemeentemuseum Den Haag, 2011, p. 57-59

¹⁰ P. Bierens de Haan, *Rede ter overdracht aan H.H. Kerk- voogden van het Noorder Transeptraam en de drie hoge cen- trale choorramen van den Dom te Utrecht*. Gebrandschilderd door Prof.dr. R.N. Roland Holst, in de Domkerk op 10 juni 1936. P. 1-14

¹¹ R.N. Roland Holst, *Toelichting bij het glasraam voor het Noorder Dwarsschip van de Domkerk te Utrecht*, mei 1936. P. 1-11

¹² J.B.A. Terlingen en G.M.J. Engelbregt, *De Dom van Utrecht. Symboliek in steen*, Historische reeks Utrecht, Uitgeverij Ma- trijs, nr. 33, 2004, p. 96-101

¹³ A. Hammacher, *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 10 juni 1936

¹⁴ T. Haakma Wagenaar, *De gebrandschilderde ramen in de Dom*, *Het vijf kerken restauratieplan*, 4e jaargang, nr.3 - 1986, p. 1-7